

ERDÉLYISÉG A MAGYAR IRODALOMBAN

TRIANONI SZÉTDARABOLÁSUNK óta vita folyt a magyar irodalomban tükröződő „erdélyi lélekről“, sőt történtek kísérletek egy különálló „erdélyi magyar irodalom“ fogalmának megkonstruálására is. Különösen divatosak voltak e kísérletek közvetlenül az összeomlás után, amikor az erdélyi magyarság — ideiglenesen kizárva a magyar kulturális fejlődésből, — magára hagyatva és izoláltan kénytelen volt saját maga kézbe venni szellemi életének alakítását. Minden új mozgalom — legyen bár politikai vagy kulturális — keresi a maga történeti előzményeit a múltban és így nem csodálhatjuk, hogy az erdélyi magyar irodalom fogalmát igyekeztek visszavetíteni egészen a XVI. századig és hogy pályázatokat tűztek ki a különálló erdélyi magyar irodalom összefoglaló történetének megírására.

A gondolat tetszetős és első pillanatra nem nélkülözi a valószerűség látszatát. Erdély akkor szakadt ki a magyar állam közösségéből, amikor a reformáció hatása következtében a magyar nyelvű irodalom tulajdonképpen megindult. A kis ország ettől fogva századokon át önálló állami életet élt és időnként, különösen a XVII. század első felében, az anyaországét túlszárnyaló kultúrát fejlesztett ki. Elképzelhető volna, hogy a történeti fejlődés e hosszú időszakában kialakulhatott volna az Erdélyben élő és működő írók között a különálló erdélyi irodalom tudata, a különálló erdélyi irodalomé, melyet csak a nyelv közössége fűz össze az anyaországgal, aminthogy kialakult az önálló erdélyi haza történeti tudata.

A történeti tények azonban nem igazolják ezt a feltevést. A XVI. és XVII. század irodalma túlnyomóan vallásos volt. Igaz, hogy ebben a vallásos irodalomban Erdély elől járt és pl. Heltai Gáspár kolozsvári nyomdájával termékenységen kevés magyarországi vetekedhetett. Am a vallásos irodalom nem ismert provinciális korlátozást vagy politikai határokat: a hívők egyetemes tömegéhez szólt. Az erdélyi írók könyvei elterjedtek a hódoltságban és a királyi Magyarországon, Szelei Molnár Albert zsoltárait énekelték az erdélyi protestánsok, Pázmány könyveit megtaláljuk erdélyi könyvtárakban. A magyar irodalom e korbéli „kettészakadása“ elsősorban nem a politikai megoszlás, hanem a reformáció következménye volt. A XVIII. században ellanyhult az erdélyi szellemi élet. Magános vagy magánossá vált nemesurak memoárjaikat írták, melyek csak kézírásban terjedtek.

1766-ban jelenik meg a magyarigeni prédikátor. Bőd Péter Magyar Athenása, a magyar irodalmi tudatnak első magyarnyelvű megnyilvánulása, egy kétszázados irodalmi fejlődésnek záróköve. Ha az erdélyi írókban valaha is élt volna az erdélyi irodalom különállásának tudata, akkor az ebben a munkában valószínűleg kifejezésre jutott volna. A szerző azonban saját bevallása szerint írását „arra a végre intézte, hogy a két Hazában, Erdélyben és Magyarországon, azelőtt élt tudós embereket, régi eltakartatok megavult hamvukból megelevenítse és újonnan világra hozza“. Mivel az erdélyiek könyveihez könnyebben hozzájutott, természetes, hogy az erdélyi Írók túlnyomószámában szerepelnek munkájában, a két haza említése azonban nem elkülönítést jelent, hanem ellenkezőleg: az egész magyar nemzet összefoglalását. Hiszen még az erdélyi százokat és a magyarországi tótokat is felveszi írói lexikonába, mivel „azok magok is magyaroknak vallották az idegen országokban magokat, írásaik által is nagy ékességére voltak a magyar nemzetnek... megérdemlik, hogy Haza fiainak neveztessenek“.

A XVIII. század közepéig tehát nem lehet semmiképpen sem külön erdélyi irodalomról, még kevésbé erdélyi irodalmi életről beszélni. A század második felében megkísérli a nagyravágyó, jóakarátú, de csekélytehetségű Aranka György az erdélyi irodalmi élet megszervezését, de próbálkozásai kudarcot vallanak. A magyar irodalmi élet súlypontja ekkor már teljesen eltolódott a nyugati végekre és Bécsbe. Itt találnak új otthonra az Erdélyből elszármazott írók, akiknek a magyar szépirodalom fellendülése, az új magyar stílus kialakítása annyit köszönhet: Baróti Szabó Dávid dunántúlivá válik, a testőr-írók (Barcsay, Báróczy, Naláczy stb.) Bessenyei György köré csoportosulnak és az erdélyi szellemi élet számára mindörökre elvesznek. Amikor a dunántúli Döbrentei Gábor Kazinczy közvetítésével a XIX. század elején Erdélybe kerül, megriad attól a szellemi sivárságtól, mely körülveszi. Neki köszönhető az első erdélyi folyóirat (Erdélyi Magyar Múzeum) megindítása, támogatói nagyobbrészt erdélyi főurak, munkatársai azonban majdnem kizárólag magyarországiak. Döbrentei számára erdélyi működése csak rövid vendégszereplés, távozása után megszűnik folyóirata is és a bércecs ország ismét némaságba süllyed. Közben Pest-Budán Kisfaludy Károly és társainak nagyhatású munkálkodása folytán mindinkább kialakul az irodalmi centrum, mely minden provinciális megmozdulást rohamosan felszív. Ettől kezdve a világháborúig a fővároson kívül magyar földön nincs irodalmi élet. Jósika Miklós éppen úgy Pesten keresi érvényesülését, mint Kemény Zsigmond és Gyulai Pál, vagy később Benedek Elek és Szabó Dezső.

Trianon véget vetett Budapest centrális fölényének, de nem bonthatta meg a magyar irodalom egységét. Most már Felvidéken és Erdélyben is van — heroikus küzdelmek után — irodalmi élet (írói társulatok, kiadóvállalatok, folyóiratok), de a különálló erdélyi vagy felvidéki irodalom szerencsére csak egy átmeneti, dilettantisztikus korszak epizódja maradt. Az igazi tehetségek hamarosan betorkoltak az egyetemes magyar szellemi fejlődés folyamatába.

ERDÉLYI MAGYAR irodalomról tehát, mint önálló szellemi organizmusról nem lehet szó. Az erdélyi magyar irodalom története alig lehet egyéb, mint az erdélyi származású írók seregszemléje, vagy az Erdélyben megjelent könyvek kronologikus méltatása.

De ha különálló erdélyi irodalom létezését tagadni vagyunk is kénytelenek minden századokra, annál inkább ki kell emelnünk azt a színgazdagságot, amit az erdélyiség képvisel a magyar irodalom egységes spektrumában. Ha Mohács után a magyar állam nem szakadt volna politikailag három részre, akkor az erdélyiség bizonytalansággal soha nem jelentett volna egyebet tájjellegnél, vagyis annál a különös erőnél, melyet a szülőföld gyakorol szülőttjére. Nehéz irodalmi művekben ezt a tájjelleget meghatározni, inkább csak találgatásokra vagyunk szorulva és — erőszakolva, könnyen tévedhetünk mesterséges konstrukciókba. Legszembetűnőbbben az írók nyelvében jut kifejezésre, dialektikus árnyalatokban, a gondolati formák sajátos elrendezésében. Így fejeződik ki a székelység lelke nemcsak tragikus mélységű balladáiban, hanem körmönfont szójárásában, csaváros közmondásaiban, különös, száraz humorában. Már késői, romantikus fejlődés eredménye — amiről még alább szó lesz — amikor a táj közvetlenül ihleti meg a költőt és művészi alkotásokra inspirálja, mint Petőfit az Alföld.

Az erdélyiség azonban jóval többet jelent, mint csak tájjelleget. Amikor a nagy erdélyi fejedelmek, a Bocskayak, Báthoryak, Bethlenek kis országukat, török patronátus alatt bár, de nemzetközi tényezővé fejlesztik, a magyarság egy tekintélyes részének, az erdélyi magyarságnak, új küldetést írnak elő. Századokon át az volt a magyarság missziója a Dunavölgyében, hogy a nyugati keresztény kultúra szélső őrtállója legyen és megvédje azt a keleti barbárság ellen. Ez volt európai jelentősége. A királysági magyarok ezt a hivatásukat teljesítették, amikor a német-római császár mellé állottak, hogy harcoljanak hazájukért és a kereszténységért a pogány ellen, A magyarság a kereszténység pajzsa, ezt a gondolatot tükrözteti a korabeli magyarországi irodalom, ez a tudat ad mély értelmet Balassi Bálint hazafias költeményeinek, Zrínyi Miklós hősi eposzának. Az erdélyi fejedelmek ezzel szemben a török szövetségében állottak és a német császár ellen harcoltak. Nem a törökség hatalmának emeléséért szálltak síkra, hanem vallásuk szabadságáért és a magyar nemzet megvédéséért. Mert a királysági magyarok lassan elvéreztek a másfélszázados harcban, a magyar királyság osztrák provincia színvonalára süllyedt és a magyar önállóság már-már csak a múlt álmának látszott. Az ellenreformáció pedig mindinkább háttérbe szorította a protestantizmust. Így alakult ki az erdélyi magyarságnak sajátos nemzeti missziója, ellentétben a Szent Istváni állam európai missziójával. Ennek a történeti hivatásnak tudata általános volt, nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is. Maga Pázmány és később Zrínyi szükségesnek tartották Erdély önállóságának fennmaradását, a Habsburgok nemzetelnyomó törekvéseinek ellensúlyozásául. .

Vallási és nemzeti érzés különbözősége mély éket vert a XVII. század folyamán a királysági és az erdélyi magyar lélek közé. Mialatt a nyugati végeken a katolicizmus Pázmány és a jezsuiták működése

következtében tömegesen szerezte vissza híveit., Erdélyben a kálvinizmus Bethlen Gábor hathatós támogatása mellett államvallássá erősödött. Az erdélyi vallásos irodalom hű tükre azoknak a lelkiismereti harcoknak, melyek a XVI. és XVII. században Európán végigviharzottak. Az erdélyi lélek úgylátszik hajlamos a végletekre, egyaránt találkozunk írói között a radikális racionalizmus és a szélső miszticizmus képviselőivel, mint különben sehol Magyarországon. Az Alföldön a kálvinizmus változatlanul megőrizte azokat a formáit, melyeket Meliusz Juhász Péter szilárdított meg. Erdélyben az unitarizmus átmenetileg államvallássá emelkedett és Dávid Ferenc lelkiismereti küzködéseiben eljutott az istenség tagadásáig. Később Lessing az első szabadgondolkodónak nevezte. Erdélyi író, Apáczai Csere János, írja magyar nyelven az első filozófiai művet. A miszticizmus szektaképződésben nyilvánult meg vagy babonássággá fajult. A szombatosok istenkeresése, vértanaságot vállaló vallásos rajongása az erdélyi vallásos költészet legszebb alkotásait hozza létre. Babonától pedig még a legműveltebb főurak sem mentesek. Így Bethlen Miklós is mindenkor rossz ómennek tartja, ha valamely vállalkozása előtt lova megbotlik vagy kocsijának kereke kiesik. Hisz az álmokban, azok jós erejében. Különösen erős azonban a református írókban az eleve elrendelés tudata, mely az isteni akaratban való mindenkori megnyugvásra készíti őket. Az erdélyi lélek illetően kialakításában bizonyára nagy szerepe volt az erdélyi viszontagságos sorsnak, amikor az egyén, ha még oly hatalmas volt is, szünetlenül úgy érezhette, hogy felsőbb hatalmak uralkodnak rajta, melyekkel szemben tehetetlen. A hegyi romantikus táj pedig mindig alkalmas termőtalaja a miszticizmusnak és a babonának.

A vallás különbözősége e korban nemcsak világnézeti, hanem művelődési különbözőséget is jelentett. A nyugati országrész katolikus magyarja jezsuita iskolákat járt, ahol ékes latinságra tanították és dinasztikus hűségre nevelték. Ha külföldi egyetemen kívánta folytatni tanulmányait, Bécsbe, Grácba vagy Olaszországba ment. Műveltségében mindjobban hozzásimult a bécsi udvar műveltségéhez, mely e korban szintén erős olasz hatás alatt állott. Erdély református magyarja a nagyenyedi vagy kolozsvári kollégiumot járta, ahol német tanárok mellett a XVII. században már olyan magyar mester is tanított, mint Apáczai Csere János. Ha az erdélyi diák külföldre indult, nem állapodott meg Németországban, hanem Hollandiát, Angolországot is felkereste, ahol hitsorsosai testvéri szeretettel fogadták, így a túltengő német hatással szemben az angol és francia szellemi áramlatoknak biztosítottak szabad utat. Amikor a XVIII. század végén a magyar szépirodalom fellendülése megindul, elsősorban erdélyi írók azok, akik a francia és angol írók műveit fordítják, Bód Péter pedig irodalmi lexikonának előszavában arról panaszkodik, hogy a francia nyelv Erdélyben már annyira elterjedt, hogy „ezután talán az oláh gyermek is azon kezdi el bölcsőben sírását“.

Bód Péter aggodalma túlzott volt. A külföldi hatás Erdélyben nem tudta megingatni a magyar szellem és a magyar nyelv szuprémáciáját. Hiszen amikor Kazinczy Ferenc a XIX. század elején híres

rdélyi útját járja, éppen az tűnik fel neki legjobban, hogy Erdély mennyire magyar. Ismeretes, hogy ebben a korban, a magyarországi főnemesek nem is tudtak magyarul, de még a köznemesek is latinul vagy németül leveleztek egymással. Annál nagyobb volt Kazinczy meglepetése, hogy Erdélyben még a főúri házakban nemcsak a férfiak, de még a nők között is magyarul folyik a társalgás.

AZ ERDÉLYIEK magyarságának megőrzéséhez bizonyára nagy mértékben hozzájárult a XVII. században kialakult erdélyi nemzeti öntudat, a különleges nemzeti hivatásnak tudata. Míg addig Erdély inkább csak Magyarország függvényének érezte magát, hova-tovább megfordult a helyzet, mert hiszen most már Erdélynek kellett a királyság magyarságáért is síkra szállani. S míg a királyságot idegen király, idegen tanácsosokkal külföldről kormányozta, Erdélynek Bethlen Gáborban megvolt a maga nagy, nemzetközileg elismert fejedelme, aki békét hozott az országra, szellemi és gazdasági fejlődésnek áldását és aki gyulafehérvári udvarában valóságos fejedelmi pompával vette magát körül. S bár a kormányzásban a magyar és székely nemzettel a szász is osztozkodott, magyar volt az minden ízében. Magyarul folytak a tárgyalások, magyarul leveleztek nemcsak egymás között, hanem még a török portával is. Míg a királyságban számos példa van magyar főurak és nemesek elidegenedésére, Erdélyben találkozunk először az idegenből asszimilált magyar írókkal, így Heltai Gáspárral, aki húszéves korában tanult csak meg magyarul, vagy Dávid Ferencsel, aki szintén szász származású volt.

Erdély magyar voltának ebben a megőrzésében nagy szerepet játszott továbbá a kis ország izoláltsága. Oláh és török szomszédjai nem veszélyeztették kultúráját, a szászok túlságosan is elzárkóztak a magyarságtól, Bécs messze volt, a nyugati hatások pedig, mint láttuk, oly sokrétűek voltak, hogy kiegyensúlyozták egymást. Erdélyben a magyar kultúra jelentette a legmagasabb színvonalat. Igaz, hogy erdélyi írók is szívesen haáimálták a latin nyelvet (mint pl. Geleji Katona István), de semmiesetre sem véletlen, hogy Erdélyben jelenik meg az első magyarnyelvű történeti mű (Heltai Gáspár Krónikája), az első magyarnyelvű filozofikus munka (Apáczai Csere János Enciklopédiája) és az első magyarnyelvű irodalomtörténet (Bód Péter Magyar Athenasa).

Az elkülönülő politikai és kulturális fejlődés hátterében sajátos társadalmi fejlődés is állt. Bethlen Gábor Erdélye nem ismerte a nemességnek oly kasztszerű megoszlását, mint a nyugati királyság. Az erdélyi nemesség egy családot alkotott, melyet a rokonság ezer szála fűzött egymáshoz. S ha egyes nemzetségek családfájuk ősiségével vagy gazdagságukkal kiváltak is a többi közül, a vérrokonságot a szegényebb ágakkal ezek sem tagadták meg. Az erdélyi arisztokrácia csak a XVIII. század folyamán alakult ki, amikor a Habsburg-fejedelmek szívesen osztogattak a dinasztikus érzelmű nemeseknek grófi és bárói címeket. Mivel azonban e címeket alig volt mivel megaranyozni, az arisztokrácia még e korban sem vált el annyira a köznemességtől, mint a királyságban.

Ha az erdélyi memoáriókat olvassuk, sokszor az a benyomásunk, mintha Erdély története nem volna egyéb, mint ennek a nemesi családnak belső története. Az egyes nemzetségek sokkal élénkebb részt vettek hazájuk politikai életében, mint a királysági nemesség, melynek még legkiválóbbjai is csak a bécsi akarat végrehajtói voltak, ha pedig önálló utakra merészkedtek, könnyen vérpadra jutottak, mint Zrínyi Péter, Frangepán vagy Nádasdy. Az erdélyi nemes családok adták mindenkor a fejedelmet, vérükből való vért. A fejedelem abszolutisztikus uralkodó volt, életnek és halálnak ura, s azért az erdélyi politika legnagyobb részét a kulisszamögöttiség politikája, melyben döntő szerepet játszott az egyéni becsvágy, a vagyonszerzés ingere, a személyes intrika. Ez a politika különösen Apaffy Mihály idejében fajult el, amikor senkinek élete nem volt biztonságban, ha a fejedelem vagy tanácsosainak haragját magára vonta. Bethlen Miklós írja, hogy voltak hónapok, amikor napról-napra váltogatta lakóhelyét, hogy rája ne találjanak és minden éjjel felriadt álmából, azt hívén, hogy jönnek már érte a fejedelem német csatlósai.

A családi politika az erdélyi nemesség legjobb energiáit lekötötte. Állandó készenléletet jelentett, az összeesküvések végtelen sorát, alacsony bosszúállásokat, hirtelen kibéküléseket egy harmadik rovására, politikai természetű házasságokat, szerelmi cselszövényt: valami félelmetes végzettségű szerelmet. De azért nem mosódtak el a külpolitika nagy körvonalai sem. Az erdélyi államférfinak szünetlenül három front felé kellett résen lennie: függött a török portától, a királyság sorsától és Bécs akaratától. Alig volt erdélyi államférfi, aki meg ne járta volna Konstantinápolyi és Bécset. Bethlen Miklós személyesen ismerte az angol és a francia királyt is, számtalanszor volt audiencián a német császárnál.

Izolált helyzetében, európai nagyhatalmak törekvéseinek ütközőpontjában így alakult ki a transszilvanizmus gondolata, mely akkor vált tudatossá, amikor az önálló Erdély napja már leáldozott: a XVIII. század elején.

Ez A TRANSSZILVANIZMUS egy sajátos erdélyi irodalmi műfajt teremtett meg: a memoárirodalmat. Az írók legnagyobb részét régi családok sarjai, akik jelentékeny részt vettek az erdélyi politikában, telve energiával és becsvágygal, míg aztán legtöbbjét elérte az erdélyi politikai sors: kegyvesztettség, börtön, száműzetés. Tétlenségre kárhóztatva tudatára ébredtek az átélt idők történeti jelentőségének, saját szerepük fontosságának és legalább közvetlen maradékaik számára kívánták megőrizni tetteiket, igazolásra, okulásra. Így írja meg Kemény János erdélyi fejedelem tatár fogságában élete történetét: „ez boldogtalansággal teljes világra származásomnak, abban töltött nyomorúságos élettemnek és annak nehéz folyása alatt forgott némely nevezetes dolgoknak, tatár rabságában lételemnek sanyarú alkalmatosságában lőtt szomorú, de igazságos leírását“. Stílusa sokszor nehézkes, latin szavakkal tarkázott, de a közvetlen élmény különös melegséget kölcsönöz szavainak, ha a nagy fejedelemről, Bethlen Gáborról szól, akinek udvarában nevelkedett. Jelentősebb Bethlen Miklós önéletírása, mely

Erdély ezen egyik legkiválóbb politikusának bécsi fogságában készült. Bethlen Miklós, Bethlen János erdélyi történetíró fia, európai színvonalú neveltetésben részesült. Járt Németországban, Hollandiában, Franciaországban és Angliában. Korbeli rendkívüli műveltsége nem halványította el szinte gyermeki vallásosságát, megható naivitással és őszinteséggel számol be gyermekkorának legintimebb élményeiről, itt-ott még akadozó, de egészen szubjektív jellegű prózában. Bethlen benneáll az erdélyi nagy történesek középpontjában, ügyes politikus, aki — bár mindig lelkiismerete szavára hallgat — mégis sokáig sikeresen kerüli el az erdélyi politika veszélyes szirtjeit. Talán az első tudatosan erdélyi író, aki meglátja Erdély sajátos misszióját és annak megvalósításáért küzd. Az utolsó fejedelem halála után egy álnév alatt megjelent röpiratban síkra száll Erdély függetlenségéért, mert a magyar nemzet és az európai egyensúly szempontjából szükségesnek látja annak megőrzését.

Cserei Mihályban, aki 1661-től 1711-ig írja meg Erdély történetét, a szélsőséges transzszilvanizmus jelentkezik. Nála elsikkad már a XVII. század erdélyi magyarjának egyetemes nemzeti küldetés-tudata. Erős elfogultsággal úgy látja, hogy Erdélyre minden rossz a királyságbeli magyaroktól származott, akikben nem egysorsú testvéreket lát, hanem ellenséges idegeneket. Verses előszavában írja:

Bárcsak ezután tanulj Erdély, édes hazám,
S a magad fiaival élj csendesén egy portán,
Magyarországiakkal ne cimborálj oly puhán,
Hogy mint most ne törődjél magad szörnyű kárán.

Cserei Mihály históriája különben a magyar prózai stílus jelentékeny fejlődését mutatja, oly időben, amikor a királysági országban a latin tudományos próza kezdi újra kiszorítani a magyart.

Erdély dicsőbb múltját idézi fel Apor Péter báró Metamorphosisa, mely nem történetet ad, hanem a régi erdélyi szokások színes leírását. Cserei és Apor világnézeti szempontból két ellentétes álláspont képviselői. Cserei erős református, aki fájdalommal látja az ellenreformáció rohamos térfoglalását, bánatosan emlékezik vissza arra az időre, amikor Erdély még a vallásszabadság klasszikus földje volt, ahol a legkülönbözőbb felekezetek állítólagos testvériségben éltek egymással. Ha valamely erdélyi úrnak katolikus áttéréséről kell beszámolnia, azt ezzel a szóval intézi el: „megbolondult“. Apor Péter vele szemben az új erdélyi katolikus magyar írónak első jelentkezése, mindkettőjüket egybefűzi azonban az erdélyi haza lángoló szeretete, s a rövid, de dicső múlt iránti lelkesedés.

Az erdélyi próza XVIII. századbeli legmagasabb kifejlődését Mikes Kelemenben éri el. A rodostói bujdosó francia mintáinak hatása alatt már nem elégszik meg élményeinek kronologikus megőrzítésével, hanem tudatosan szépirodalmi alakításra törekszik. Az erdélyiség szelleme benne is erősen jelentkezik, az erdélyit előbbreválóknak tartja a magyarországinál. Így írja egyszer egyik levelében: „A nemes vér, amit ígér megtartja. Ha magyarországi volna kéd, tartanék valamitől, de erdélyi lévén, ott a nemes asszonyoknak a szavok

olyan állandó, valamint a brassai havas ... Egy erdélyi asszony nem ér-é annyit, mint tíz magyarországi?“ Mikes transzilvanizmusát azonban nem szabad túlbecsülnünk. Több benne a lokálpatriotizmus, mint az erdélyi történeti tudat. Rákóczi apródját, aki gyermekfővel került el hazájából, hogy azt soha többé viszont ne lássa, a gyermekkori élmények színgazdagsága fűzi szűkebb hazájához, s számára elsősorban Zágon jelenti Erdélyt. Törökországi Leveleinek legerdélyibb sajátossága fejlett stílusa, meleg humora, csöndes rezignációja. Valóban bámulatos, hogy akkor, mikor a magyar irodalomban nem szűnik meg a panasz a magyar nyelv fejletlensége miatt, amikor nyelvújító kísérletek egymást érik, mily művészi könnyedséggel kezeli a nyelvet. Ez alig lett volna lehetséges, ha éppen Erdélyben a magyar prózai stílus nem ment volna százados fejlődésen keresztül. Mikes humora eredeti székely humor. Mária Terézia trónralépéséhez nagy reményeket fűz, a hazatérés reményét. S mikor ez nem válik valóra, ezt írja: „Tartozunk meghálálni a királynénak hazánkából való kirekesztetésünket, mivel ott az élet fogatkoztatására több ok vagyon. Itt nincsen bajunk se tisztartóval, se számvevővel. A jószág szerzésén vagy elvesztésin nem törődünk. A más sorsát, tiszttségét, előmenetelét, udvarházát nem irigyeljük. Gondolom, hogy más sem irigyl a miénket“.

A memoárirók és Mikes műve kéziratban maradtak és bár az előbbiek sokszorosan lemásolva a nemesi családok között közkézen forogtak, mégsem járulhattak hozzá az erdélyi irodalmi tudat kialakításához. Mégis ettől kezdve az erős magyar érzés, mely nélkülöz minden soviniztikus túlzást, és a múltba való visszatekintés jellemző jegyei maradnak az erdélyiektől művelt irodalomnak, mely eddig legszebb beteljesülését Kemény Zsigmondban érte el.

A XVIII. SZÁZAD második felében az európai műveltségű, széles látókörű erdélyi írók jelentős szerepet játszanak a magyar szépirodalom fellendülésében. Ott találjuk őket a külföldies irány élén. Ez a külföldiesség azonban náluk soha nem jelent elidegenedést, még kevésbé idegenmajmolást. Míg az Eszterházy hercegek könyvtárában ez időben hiába keresünk magyar könyvet s a kismartoni kastélyban olasz operákat, francia színdarabokat adnak elő, addig az erdélyi mágnások, az élén a három Teleki gróffal, lelkes pártfogói minden magyar kulturális megmozdulásnak, az első magyar színjátszó kísérletnek, magyar könyvek kiadásának. S ha Erdély politikai jelentéktelenségre süllyed is, a legjobbakban tovább él az egykori nagy múlt történeti tudata.

Nem csoda, hogy az első magyar történeti regényt erdélyi írónak, Jósika Miklós bárónak, köszönhetjük. Jósika erdélyi tárgyú regényei valósággal újra felfedezték Erdélyt a magyar olvasó számára s ha az egykori történeti atmoszférát nem tudta is megeleveníteni, annál nagyobb mester volt erdélyi tájak, szokások, társadalmi viszonyok leírásában. Nála még sok a romantikus elrajzolás, de Kemény Zsigmond regényeiből szinte a közvetlen élmény forróságával árad felénk az a nehéz történeti levegő, mely annyira jellemzi az erdélyi memoárirókat. E romantikus korban, ha magyar író történeti tárgyhoz nyúlt, azt mindig az aktualitás célzatával tette. Eötvös József azért írja meg

a Dózsa-féle parasztlázadás történetét regény alakjában, hogy utolsó órában figyelmeztesse a magyar nemességet a jobbágysággal szemben való kötelességeire. Jókai majd azért ír történeti regényeket hogy az egykori teljesebb magyar élet rajzával csüggedt kortársait kitartásra buzdítsa. Kemény Zsigmondban nincs semmi ilyen tendencia, őt maga a múlt érdekli és ebben a múltban az ember. Az erdélyi múlt, mellyel már családi tradíciói folytán is szorosan egybeforrt, szenvedélyes családi harcaival, változó fejedelmeivel, sőt intrikáival, súlyos egyéni tragédiáival, bőséges anyagot szolgáltatott neki.

Az erdélyi múlt éppen úgy a nemesség múltja, mint a magyarországi. A néppel ez a nemesség vajmi keveset törődött, bár Erdélyben — ha hihetünk a krónikások feljegyzésének — a viszony sokkal patriarchalisabb volt, mint a királyságban. Csak akkor kezdtek a néppel, különösen a székelységgel, ezzel a „legősibb“ népiséggel törődni, amikor maga a magyar irodalom német romantikus hatás alatt mind nagyobb figyelmet fordított a népi költészetre és általában a népi kultúrára. A székelység neves népdalgyűjtője, Kriza János, aki a berlini egyetem első magyar hallgatói közé tartozott, közvetlen forrásból vette a német hatást. Gyűjtésének eredménye — mint ismeretes — meglepő volt, a székely balladák népi költészetünk legértékesebb kincsét alkotják; Arany Jánost is megihlették. Amikor a múlt század negyvenes éveiben divatossá vált az ősi, a faji magyarság kultusza, az alföldi magyar mellett a székely állott az érdeklődés középpontjában. Ekkor írja Erdély egy rajongója Petőfinek: „Tiszta, szeplőtelen magyarságot egyedül a Székelyföldön ... fogsz találni... Mekkora a hűség, a becsületérzet, a kegyeleti hajlam e nemzetben. S minő mély kedélyű, s mennyire találékony, s minő eredeti! Itt, egyedül itt fog Erdélyben a te költői lelked legtöbb és legsikerdúsabb élményt találni“.

Az erdélyi néppel egyidejűleg fedezik fel — ugyancsak a magyar irodalom, főleg Petőfi hatása alatt — az erdélyi táj szépségét. Toldy a harmincas években még sajnálkozással állapítja meg: „Erdély költészeti literatúránkra nézve eddig — csodálatos — csak alig létezett.“ Alig pár évvel később az erdélyi táj megelevenedik Jósika, majd Kemény regényeiben, a fiatal erdélyi költők pedig versenyre kelnek egymással szülőföldjük dicsőítésében. Így írja Gyulai Pál 1846-ban, mintegy megteremtven Petőfi Alföldjének erdélyi párját:

Vadregényes fenyvesek homálya,
Sziklabérccek, felhők közelében!
Üdvözöllek, mint anyát a gyermek,
Hű szerelmem forró érzetében.

Szebb talán a rónaság vidéke
Délibábos pusztáknak lapálya,
S vonzó, enyhe, édes mosolyával
Vidám halmok, völgysíkok hazája.

Mind hiába... köztetek születtem,
Csermelyzúgás, bérei vad virágok!
Szívem egy és szívem egy szerelme
Csak egyért, csak értetek sóvárog.

Az erdélyiek irodalma ekkor már szerves része a magyar irodalom egységének, hogy abból soha ki ne szakadjon. Mindvégig megőrzi azonban sajátos színeit: műltrajongását, erős nemzeti érzését, az erdélyi föld és nép olthatatlan szeretetét. Amikor a trianoni elszakadás következtében az erdélyi szellemi élet hatalmas lendületnek indul, ez az a hármás gyökérzet, melyből az új hajtások nőnek. Ismét felvirágzik a történeti regény, mely értékes alkotásokkal ajándékozza meg magyar irodalmat, a széppróza a székelység lelkét tükrözteti, a líra az erdélyi táj szépségeit énekli meg. De az itt elmondottakból érthető — és másként nem is lehet, — hogy a külön állami lét most sem teremthetett kulturális transszilvanizmust, mert a magyar kultúra szétbonthatatlan egységének tudata változatlan erővel él minden erdélyi magyar író lelkében.

FARKAS GYULA